

Пісня про Правду (скорочено)

Райнер Марія Рільке

Цитата:

Коли я наступного разу проходив повз Евальдове вікно, він поманив мене до себе й усміхнувся: "Ви пообіцяли щось дітям?" — "Як так?" — здивувався я. "Та ось, коли я розповів їм про Єгора, вони поскаржилися, що Бог зовсім не з'являється в тому оповіданні". Я злякався: "Що? Оповідання без Бога, та хіба таке можливе?" Потім я схаменувся: "А й справді, в цьому оповіданні, як я тепер собі міркую, нічого не сказано про Бога. Не збагну, як таке могло трапитися: аби хтось зажадав від мене оповідання без Бога, то я, далєбі, пригадував би ціле життя і все марно..."

Мій приятель усміхнувся з такого запалу. "Ви не хвилюйтеся, — перепинив він мене лагідно. — Я думаю, ніколи не можна знати, чи є в оповіданні Бог, поки воно не зовсім закінчене. Адже коли бракує всього двох слів, ба навіть коли ще залишається зробити паузу після останнього слова, він може ще з'явитися". Я кивнув, і Евальд сказав іншим тоном: "Не знаєте ви ще чогось про тих руських співців?"

Я вагався: "А може, краще поговорімо про Бога, Евальде?" Він похитав головою: "Мені так хочеться більше довідатися про цих незвичайних людей..."

Я задумався. І почав розповідати.

"Це діялося в ті часи, коли в Південній Русі боролися за волю.

...Мені слід було б відразу зробити невеликий вступ: у Південній Русі в тих тихих степах, що звуться Україною, хазяйнували польські пани. Вони були жорстокими володарями. їхній гніт і жадоба євреїв-орендарів, у чиїх руках були навіть церковні ключі, які вони видавали православним за окрему плату, були такі нестерпні, що молоді люди навколо Києва і вгору по Дніпру серйозно задумалися. Навіть сам Київ, священне місто, усе більше поринав у жах, знищувався пожежами, схожими на раптові божевільні думки, після яких ніч стає ще безмежнішою. Народ у степах не знав до ладу, що діється. Однак поійняті незрозумілою тривогою діди виходили ночами зі своїх хат і мовчки вдивлялися у високе, вічно безвітряне небо, а вдень можна було бачити постаті, які з'являлися з-за гребенів могил над пласкою долиною. Ці могили, гробниці минулих поколінь, перетинають весь степ, ніби настиглий морський прибій. І в цій країні, де могили, мов гори, люди нагадують безодні. Жителі степів незглибимі, темні, мовчазні, і їхні слова — нетривкі, хисткі містки до їхнього справжнього ества¹. Іноді з могил злітають темні птахи. Іноді буйні пісні ллються в серця тим притьмареним людям і щезають глибоко в них, а птахи пропадають в небі. В усіх напрямках степ здається безкраїм. Навіть хати не можуть захистити від цієї незмірності, якою їхні віконечка виповнені вщерть. Тільки в сутінкових кутках хат висять старі ікони, немов верстові камені Бога, і відблиск лампадки пробивається через їхній оклад, немовби заблукане дитя крізь зоряну ніч. Ці ікони — ніби опора, ніби певний знак на шляху, і жодний дїм не стоїть без них.

Знов і знов виникає потреба в іконі, коли якусь знищить час чи шашіль, коли Хтось одружується і ставить собі хату чи коли хтось, як, приміром, старий Аврам, помирає, заповівши, щоб йому поклали в огорнуті руки святого Миколая Чудотворця, — либонь, для того, щоб на небі впізнати по цьому образу найбільш шанованого ним святого.

Так і виходить, що Петро Якимович, власне, швець за фахом, теж малює ікони. Коли стомлюється від однієї ікони, він переходить, тричі перехрестившись, до другої; сама побожність окриває як його дратву й молоточки, так і його малювання. Нині він уже старий, проте ще дужий. Спину, зігнуту над чобітьми, він випростує перед образами, і тим зберіг гарну статуру й стрункість у плечах і в стані. Більшу частину свого життя він пробув у повній самотині, зовсім не втручаючись у метушню, спричинену тим, що його дружина Якилина народжувала йому дітей і що ті або вмирали, або одружувалися. Лише на сімдесятому році Петро зайшов у стосунки з тими, котрі ще залишилися в його домі і чию присутність він тільки тепер посправжньому помітив. То були: Якилина, його дружина, тиха, покірлива жінка, що віддала себе до останку дітям, підстаркувата, негарна видом дочка і Олекса, син, який знайшовшись дуже пізно, мав усього сімнадцять років. Петро хотів привчити його до малярства, бо розумів, що незабаром уже не зможе впоратися з усіма замовленнями. Але невдовзі він відмовився від своїх спроб навчити сина. Олекса намалював Пресвяту Богородицю, але так мало досяг схожості зі строгим взірцем, що його мазанина швидше скидалася на портрет Мар'яни, дочки козака Голокопитенка, тобто на річ настільки гріховну, що старий Петро поквапився, кілька разів перед тим перехрестившись, замалювати покривджену дошку образом святого Димитрія, котрого він з невідомої причини шанував понад усіх святих.

Олекса й сам більше ніколи не брався за образи. Коли батько не загадував позолотити вінчик, він здебільшого блукав у степу, жодна душа не знала, де саме. Ніхто не тримав його вдома. Мати чудувалася з нього й побоювалася заговорити з ним, ніби він був стороннім або яким урядовцем. Сестра біла його, поки він був малим, а тепер, коли Олекса виріс, почала його зневажати за те, що він не бив її. Та й в усьому селі нікому було піклуватися хлопцем. Мар'яна, козацька дочка, висміяла його, коли він надумав її сватати, а інших дівчат Олекса не запитував, чи вважають вони його за жениха. На Запорізьку Січ ніхто не хотів його брати з собою через те, що він усім здавався надто слабосилим, а чи, може, ще й замолодим. Якось він був утік і добрався до найближчого монастиря, але ченці його не прийняли, — отож для нього лишився тільки степ, широкий, хвилястий степ. Якийсь мисливець подарував йому одного разу стару рушницю, бозна-чим набиту. Олекса весь час тягав її з собою, але ніколи не стріляв: по-перше, тому, що хотів зберегти набій, а ще тому, що не знав навіщо.

Якось теплого, тихого вечора, на початку літа, уся родина сиділа за грубим столом, на якому стояла миска з кашею. Петро їв, а решта дивилися на нього, чекаючи на те, що він залишить. Раптом рука його з ложкою застигла, і старий повернув своє широке змарніле обличчя до дверей, звідки навскоси через стіл падала смуга світла й губилася в хатньому присмерку. Всі прислухалися. Знадвору щось шаруділо по стінах, немовби

нічний птах стиха черкав крильми колоди; але сонце щойно зайшло, та й нічні птахи взагалі рідко залітають у село. І потім знов ніби якийсь великий звір зачалапав навкруг дому, його обережні кроки чулися водночас від усіх стін. Олекса тихо підвівся зі свого ослона, і в ту саму мить світло в дверях заступило щось високе, чорне, — воно геть витіснило вечір, внесло до хати ніч і непевно просувалося своєю здоровенною постаттю вперед. "Остап!" — сказала поганкувата своїм злим голосом. І тоді всі його впізнали.

То був один із сліпих кобзарів, дід, що ходив зі своєю дванадцятиструнною бандурою по селах і співав про велику славу козаків, про їхню одвагу й вірність, про їхніх гетьманів, про Кирдягу, Кукубенка, Бульбу та про інших героїв, і всі охоче слухали його пісні. Остап тричі низько вклонився в той бік, де, як він гадав, було покуття (сам того не знаючи, він повернувся до ікони Знамення), потім сів біля печі и запитав тихим голосом: "У кого ж це я?" — "У нас, батечку, у Петра Якимовича, шевця", — приязно відповів Петро. Він полюбляв пісні й радів цьому несподіваному гостеві. "А, в Петра Якимовича, того, що образи малює", — мовив сліпий, щоб також виявити приязнь. Потому запала тиша.

На шести довгих струнах бандури зродився звук, він ріс, танув і відбивався, завмираючи, від шести коротких струн, і так повторювалося багато разів у дедалі швидшому темпі, так що наостанку доводилося лячно заплющувати очі, щоб не бачити, як ця шалена стрімка мелодія впаде, мов підтята; тоді гра урвалася, поступившись місцем цупкому кобзаревому голосу, який незабаром виповнив цілу хату і хутко скликав із сусідніх хат людей, що почали збиратися біля дверей та під вікнами. Але не про героїв ішлося цього разу в пісні. Добре була вже всім відома слава Бульби, Остряниці й Наливайка. На віки вічні прославилась козака вірність. Не про їхні звияти йшлося нині в пісні. Бажання танцювати заснуло глибоко в душі тих, хто її слухав, бо ніхто не притупнув ногою, не сплеснув у долоні. Слідом за кобзарем і усі похилили голови, пригнічені смутною піснею:

Нема в світі Правди, не знайти, немає.

Хто забуту Правду нині відшукає?

Нема в світі Правди, не знайти до скону,

Правда — під п'ятою лютого Закону.

Тепер свята Правда сидить у темниці,

а вельможна Кривда — з панами в світлиці.

Правду зневажають, як сірому² голу,

а Кривда сідає до панського столу.

Тепер святу Правду топтано ногами,

а вельможну Кривду поєно медами,

Правда, мати рідна, орлице крилата,

де ж той син, що прийде тебе відшукати?

Стане Бог великий йому на підмогу

І вкаже, єдиний, праведну дорогу³.

І голови почали важко підводитися, і на кожному обличчі позначилося мовчання;

це зрозуміли навіть ті, яким кортіло заговорити. І по недовгій поважній тиші знов заграла бандура; цього разу її гра була Краще зрозуміла натовпу, який усе зростав. Тричі проспівав Остап свою "Пісню про Правду". І щоразу — по-новому. Коли першого разу була скарга, то вдруге вона здалася докором, і, нарешті, коли кобзар утретє з високо піднятою головою вигукнув її низкою коротких наказів, то з трепетної мови вихопився нестямний гнів, поймаючи всіх і сповнюючи безмежним і водночас моторошним захватом.

"Де збираються чоловіки?" — запитав молодий селянин, коли співець підвівся. Старий, якому були відомі пересування козаків, назвав далеке містечко. Швидко розійшлися чоловіки, чулися короткі вигуки, брязкіт зброї та плач жінок біля дверей хат. За годину загін озброєних селян вирушив із села до Чернігова.

Петро почастував кобзаря склянкою наливки і надії довідатися більше. Старий сидів, пив, але на численні запитання шевця відповідав скупю. Потім він подякував і пішов. Олекса вивів сліпого за поріг. Опинившись зі старим на самоті в нічній темряві, Олекса запитав: "А на війну всім можна іти?" — "Усім", — відказав дід і швидко, немов став уночі видючим, закрокував геть і зник у півтімі.

Коли всі послули, Олекса зліз з печі, де він лежав одягнений, узяв свою рушницю і вийшов з хати. Надворі хтось обійняв його й ніжно поцілував у голову. Він відразу впізнав у місячному світлі Якилину: та поспіхом дріботіла назад до хати. "Мамо!" — здивувався Олекса, і в нього якось стало чудно на серці. На якусь хвилю він завагався. Деся відчинилися двері, і поблизу завив пес. Олекса поклав рушницю через плече і рушив уперед чимдуж, бо мав намір ще до ранку наздогнати загін. А вдома всі удавали, ніби не помітили, що Олекси нема. Лише як сідали до столу, Петро, глянувши на порожнє місце, підвівся, підійшов до покуття і засвітив свічку перед іконою Знамення. Зовсім тоненьку свічечку. Поганкувата знизала плечима.

Тим часом Остап, сліпий дід, проходив уже сусіднім селом і заводив своїм лагідно-жалібним голосом тужну "Пісню про Правду".

Евальд почекав ще трохи. Потім він здивовано подивився на мене: "Ну, чого ж ви не закінчите? Це ж є в оповіданні про зраду. Цей старий був сам Бог".

"О, а я не знав цього", — сказав я, здригнувшись.

[1] Єство — суть чогось і найголовніше, найістотніше в чомусь.

[2] Сірома — бідняк, бідолаха, голота.

[3] Вірш переклали М. Новикова і М. Москаленко.

Переклад М. Тупайла

Коментар

Твір побудовано як "оповідання в оповіданні", де неначе не пов'язані поняття — Бог і незвичайні люди-українці — знаходяться в нерозривній єдності завдяки великій силі мистецтва слова.

Герой оповідання Евальд хоче послухати щось про руських співців, поскаржившись оповідачеві, що в попередньому творі нічого не було про Бога.

Автор-оповідач починає розповідати про степи України, в яких живуть — незвичайні

люди, знайомить з родиною Петра Якимовича, шевця за фахом, що малює ікони. Звичайний хід подій в родині змінює прихід кобзаря.

Пісня мандрівного співця Остапа хвилює й окриляє на боротьбу за волю хлопця Олексу, що відчував духовні сили, але не знаходив їм призначення.

Старий сліпий кобзар зрівнявся з Богом у своєму мистецтві впливу на душі людей. Навіть мати Олекси теж пройнялася силою слова про Правду і Кривду, тому розуміє почуття сина і відпускає його, цілуючи й обнімаючи, може, востаннє.

Прослухавши розповідь, наче підсумовуючи сказане, Евальд робить висновок стосовно кобзаря: "Цей старий був сам Бог".

Так австрійський поет і письменник Рільке допоміг Європі відкрити для себе незвичайну країну — Україну з її славною героїчною історією, сильними людськими характерами і своєрідним національним колоритом.

Прототипом сліпця Остапа з твору Рільке став Остап Вересай, виконавець народних дум, історичних, побутових, жартівливих і сатиричних пісень.

Виконуючи думи, Остап Вересай вмів надати простому сюжетові глибокого змісту та сипи експресії. Передаючи стан великої скорботи, спів кобзаря переходив у трагічний скрик, зойк, стогін. Вересай майстерно використовував уповільнення ритму, модуляцію голосу, поєднання речитативу і розлогого співу, що, разом із майстерною грою на кобзі, справляє незабутнє враження.

Яскраву грань творчої індивідуальності Остапа Вересая становило виконання ним гумористичних і сатиричних пісень. Потрібного ефекту співець досягав грайливістю мелодії, жвавістю ритму, характерною мімікою, пританцьовуванням у такт пісні, відповідною до поведінки та вдачі героя інтонаційністю. Це був, вживаючи сучасну термінологію, справжній театр одного актора, який не лише давав високе естетичне задоволення, а й мав велике ідеологічне навантаження. Саме це й вирізняло творчу манеру Остапа Вересая і зробило його ім'я відомим серед сучасників. Завдяки своєму таланту Остап Вересай збуджував у слухачів почуття поваги до своєї історії, високі естетичні та патріотичні почуття. Це добре розуміли Т. Шевченко, П. Куліш, І. Карпенко-Карий, М. Лисенко, П. Чубинський, які пропагували творчість Вересая, опікувалися його долею.